

สังคมสูงอายุของญี่ปุ่น

ดร. พิสิทธิ์ จิรพิชญ์

กรรมการสภามหาวิทยาลัยสยาม

บทนำ

ผมเขียนบทความนี้เพราะเคยได้รับทุนรัฐบาลญี่ปุ่นไปศึกษาที่ประเทศญี่ปุ่นนาน 7 ปี ในระดับปริญญาตรีและปริญญาโท จึงได้เรียนรู้ถึงผู้คน วัฒนธรรม สังคม การดำเนินชีวิตในการทำงานและการดูแลผู้สูงอายุของคนญี่ปุ่นและผมก็ได้ติดตามข่าวคราวเกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุเป็นอย่างดี บทความนี้จะได้เห็นถึงแนวทางต่างๆ ที่ทางรัฐบาลญี่ปุ่นดำเนินการอย่างไรที่เป็นรูปธรรมในการดูแลผู้สูงอายุ ซึ่งแนวทางดังกล่าวที่รัฐบาลญี่ปุ่นดูแลผู้สูงอายุ นั้น ทางรัฐบาลไทยควรจะให้มีหน่วยงานเน้นในการดูแลผู้สูงอายุคนไทยซึ่งขณะนี้แนวโน้มจะมากขึ้นเรื่อยๆในอนาคต

การเพิ่มประชากรของโลกจากอดีตถึงปัจจุบัน

ประชากรโลกเมื่อก่อนคริสตกาลมีเพียง 300 ล้านคน และเพิ่มขึ้นสองเท่าเป็น 600 ล้านคนในปี ค.ศ. 1600 ประชากรเหล่านี้ 64% อยู่ในทวีปเอเชีย, 21% อยู่ในทวีปยุโรป, และ 13% อยู่ในทวีปแอฟริกา ที่เหลือนั้นอยู่กันประปรายในทวีปอเมริกา ต่อมาในปี 1900 เพียง

300 ปีให้หลัง ประชากรโลกเพิ่มขึ้นเกือบ 3 เท่าตัวเป็น 1,700 ล้านคน มาถึงวันนี้ประชากรของโลกมีจำนวน 7,000 ล้านคนแล้ว สหประชาชาติคาดว่าในปี ค.ศ. 2100 อีก 90 ปีข้างหน้าประชากรของโลกจะมีมากถึง 10,000 ล้านคน

ประชากรโลกยังคงเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงในช่วงเวลาก่อนปี 1950 โดยเฉพาะประเทศที่กำลังพัฒนาจะมีอัตราการเพิ่มของประชากรสูงเช่น จีนและไทยขณะนั้นประชากรของจีนมี 550 ล้านคน ญี่ปุ่นมีประชากร 80 ล้านคน ส่วนประเทศไทยมีประชากร 20 ล้านคน ปัจจุบันนี้จีนมี 1,340 ล้านคน, ญี่ปุ่นมี 126 ล้านคน และไทยมี 69 ล้านคน ส่วนการเพิ่มจำนวนของประชากรในประเทศที่พัฒนาแล้วเช่นประเทศต่างๆในยุโรปจะมีอัตราการเพิ่มของประชากรไม่สูงนัก

เมื่อมีการรณรงค์อย่างจริงจังเพื่อสร้างคุณภาพของชีวิตในครัวเรือนด้วยการจำกัดจำนวนของบุตรที่จะเกิดมา ผลของการรณรงค์นั้นทำให้หลายประเทศ เช่น จีน และญี่ปุ่นลดจำนวนบุตรให้ต่ำกว่า 2 คนได้ในปี 1970

และไทยลดได้ในปี 1990 ปัจจุบันนี้ผู้หญิงจีนหนึ่งคนมีบุตร 1.51 คน ผู้หญิงญี่ปุ่นหนึ่งคนมีบุตร 1.32 คน และผู้หญิงไทยหนึ่งคนมีบุตร 1.53 คน

รายงานของสหประชาชาติเมื่อกลางปี 2011 ที่ผ่านมานี้ ได้จำแนกกลุ่มประเทศตามอัตราการเจริญพันธุ์ของประชากรออกเป็น 3 กลุ่มคือประเทศที่มีอัตราการเจริญพันธุ์สูง, กลาง, และต่ำ จากรายงานฉบับเดียวกันนี้จะเห็นความแตกต่างของสัดส่วนประชากรของประเทศต่างๆ คือ กลุ่มประเทศที่มีอัตราการเจริญพันธุ์สูงจะมีประชากรผู้สูงอายุเป็นเพียงสัดส่วนน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับสัดส่วนของผู้สูงอายุในกลุ่มประเทศที่มีอัตราการเจริญพันธุ์ต่ำ

ความหมายของคำว่า “อัตราการเจริญพันธุ์” หมายถึงอัตราของการมีบุตรในช่วงชีวิตหนึ่งของประชากรเพศหญิงหนึ่งคน ยกตัวอย่างเช่น ในกลุ่มประเทศที่มีอัตราการเจริญพันธุ์ต่ำ เช่น ประเทศญี่ปุ่นในปี 2010 ผู้หญิงญี่ปุ่นคนหนึ่งมีบุตร 1.32 คน เมื่อเทียบกับประเทศที่มีอัตราการเจริญพันธุ์สูงเช่นประเทศคองโก ซึ่งผู้หญิงคนหนึ่งมีบุตรถึง 6.07 คน เป็นต้น จึงมีผลทำให้สัดส่วนของผู้สูงอายุในญี่ปุ่นนั้นสูงกว่าสัดส่วนของผู้สูงอายุในประเทศคองโก สัดส่วนผู้สูงอายุของญี่ปุ่นนับเป็น 22% ของประชากรทั้งหมดของญี่ปุ่น ในขณะที่ประชากรผู้สูงอายุในประเทศคองโกมีสัดส่วนเพียง 3% ของประชากรคองโกทั้งประเทศ

จำนวนผู้สูงอายุในประเทศญี่ปุ่น

ทุกวันนี้ญี่ปุ่นเป็นชาติที่มีสัดส่วนของผู้สูงอายุมากที่สุดในโลก และจากนี้ไปอีกเพียงแค่ 2 ปี คือในปี ค.ศ. 2013 ประชากรญี่ปุ่นที่มีอายุมากกว่า 65 ปีขึ้นไปจะมีสัดส่วนถึงร้อยละ 25 ของประชากรในประเทศ นั่นหมายความว่าในประเทศญี่ปุ่น 1 คนใน 4 คนเป็นผู้สูงอายุ แนวโน้มเช่นนี้จึงคำนวณออกมาในเชิงสถิติได้ว่า ภายในปี ค.ศ. 2040 หรืออีก 29 ปีข้างหน้าเอง

จำนวนผู้คนที่มียุ 65 ปีขึ้นไปในญี่ปุ่นจะสูงเป็น 33% ของพลเมืองญี่ปุ่น นั่นหมายความว่า 1 คนใน 3 คนจะเป็นผู้สูงอายุ

รัฐบาลญี่ปุ่นได้เห็นแนวโน้มของสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุในประเทศ จึงได้วางนโยบายแห่งชาติไว้รองรับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น และองค์กรเอกชนต่างๆ ก็ได้ปรับนโยบายการผลิตสินค้าอุปโภคและบริโภคทั้งหลายไว้แล้วเช่นกัน ประเทศญี่ปุ่นจึงเป็นที่จับตามองของประเทศต่างๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่มีแนวโน้มว่าสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุกำลังเพิ่มมากขึ้น เพื่อเตรียมพร้อมที่จะปรับตัวให้ประชากรในประเทศของตนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี บ้านเมืองที่น่าอยู่ยิ่งขึ้น

ประเทศไทยมีอัตราการเจริญพันธุ์ต่ำกว่า 2.0 จัดอยู่ในกลุ่มประเทศที่มีอัตราการเจริญพันธุ์ต่ำ ซึ่งประกอบด้วยทุกประเทศในทวีปยุโรป, 14 ประเทศในทวีปอเมริกา, และ 19 ประเทศในทวีปเอเชีย เรียงตามลำดับจำนวนประชากรของประเทศได้ดังนี้ จีน บราซิล รัสเซีย ญี่ปุ่น เวียดนาม เยอรมัน อิหร่าน ไทย ฝรั่งเศส การพัฒนาประเทศจึงต้องคำนึงถึงประชากรผู้สูงวัยเหล่านี้ทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ

ในปี 1970 รัฐบาลญี่ปุ่นจัดงบประมาณ 6% ของรายได้รัฐเพื่อสวัสดิการสังคม ต่อมาในปี 1992 งบประมาณนี้เพิ่มมากขึ้นเป็น 18% และคาดว่าในปี 2025 รัฐบาลจะต้องใช้เงินเพื่อสวัสดิการสังคมสูงถึง 27% ของรายได้รัฐ เงินเหล่านี้ล้วนเป็นเงินภาษีที่จัดเก็บมาจากกลุ่มคนในวัยทำงานที่มีสัดส่วนเกือบจะครึ่ง ในขณะที่ผู้สูงวัยมีจำนวนเพิ่มขึ้น รายงานของสหประชาชาติ จึงได้เสนอให้รัฐบาลญี่ปุ่นปรับอายุเกษียณจาก 65 ในปัจจุบันเป็น 77 ปี มิฉะนั้นประเทศชาติจะขาดแคลนแรงงานอย่างหนัก จำเป็นต้องจ้างแรงงานต่างชาติถึงปีละ 1 ล้านคนนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 2000 จนถึงปี 2050 เพื่อรักษาคุณภาพของผลผลิตประชาชาติ

รัฐสวัสดิการที่จัดไว้ จะต้องใช้งบประมาณจำนวนมากมหาศาล เมื่อคนญี่ปุ่นมีอายุยืนยาวขึ้น รัฐก็ยิ่งต้องสำรองงบประมาณมากขึ้นในการรักษาพยาบาลผู้สูงอายุ ทุกวันนี้ ญี่ปุ่นเป็นชาติที่ประชากรมีอายุยืนยาวที่สุดในโลก คือเฉลี่ยอายุสูงถึง 83 ปี (ประเทศไทย 70 ปี สิงคโปร์ 82 ปี) รัฐบาลญี่ปุ่นตระหนักถึงสภาวะแรงงานที่ขาดแคลน และได้เพิ่มมาตรการผ่อนผันอนุโลมให้ใช้แรงงานต่างชาติดั้งแต่ปี 2000 เป็นต้นมา แต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะรองรับความต้องการโดยรวมของเศรษฐกิจได้

ประเทศญี่ปุ่นได้ชื่อว่าเป็นชาติที่มีวินัยการครองชีพที่โดดเด่นกว่าชาติอื่นๆ ในโลก นวัตกรรมใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในระดับชาติและสังคมช่วยผลักดันแนวคิดเรื่องมาตรฐานในการออกแบบบ้านที่อยู่อาศัย การก่อสร้างอาคารสูง ระบบขนส่งมวลชน และพื้นที่สาธารณะทุกแห่งหน ให้คำนึงถึงความสะดวกสบาย ความปลอดภัย และความมีประสิทธิภาพของทุกชีวิต ในการนี้ได้มีการเน้นคำว่าทุกชีวิตอย่างไม่มีข้อยกเว้น ไม่ว่าจะคนๆ นั้นจะเป็นเด็กเล็กหรือคนชรา เป็นชายหรือหญิง เป็นคนร่างกายสูงใหญ่หรือเตี้ยเล็ก หรือคนพิการ ทั้งนี้เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของประชากร

ผู้คนไม่ว่าวัยใด หรือเพศใด ย่อมมีสิทธิเท่าเทียมกันในการเลือกที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างสะดวก

ปลอดภัย และมีคุณภาพให้กับตนเองได้ เช่น ในบ้านเรือนไม่มีขั้นบันได ประตูบ้านหรือประตูห้องไม่ใช่ลูกบิดทางเข้าออกมีความกว้างขวาง และเครื่องใช้ไฟฟ้าอยู่ในระดับที่ผู้สูงอายุทุกคนสามารถเอื้อมถึง ตลอดจนรถเมล์และรถไฟไม่มีขั้นบันได เอื้อให้ทุกคนก้าวขึ้นลงได้สะดวกโดยไม่มีข้อจำกัด สินค้าอุปโภคและบริโภคที่วางขายในตลาดทั่วไปนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงผู้ซื้อทุกระดับ เมื่อผู้สูงอายุในสังคมมีสัดส่วนสูงขึ้นก็ย่อมกลายเป็นกลุ่มผู้บริโภคที่ผู้ผลิตสินค้าต้องให้ความสนใจมากยิ่งขึ้น

ทฤษฎี “อิบะโซ” ของประเทศญี่ปุ่น

คนญี่ปุ่นได้ให้ความสนใจกับทฤษฎี “อิบะโซ” ซึ่งในภาษาญี่ปุ่นแปลว่าบ้าน แต่ในที่นี้คำว่าอิบะโซมีความหมายลึกซึ้งกว่านั้น นั่นคือ เป็นที่ให้ผู้อยู่อาศัยนั้นรู้สึกถึงคุณค่าของตนเอง ความชราไม่ใช่ทางเลือก แต่เป็นสิ่งที่ธรรมชาติกำหนดไว้ เมื่อถึงวัยชราร่างกายความสามารถในการเคลื่อนไหวของผู้คนย่อมถดถอยลงกลายเป็นภาวะของลูกหลานและสังคมโดยรวม

แนวคิดเรื่องอิบะโซกำลังเป็นที่สนใจของหลายประเทศทั่วโลก เพื่อเสนอแนะให้สังคมคำนึงถึงคนสูงอายุ และใส่ใจให้ได้อาศัยอยู่อย่างปลอดภัย และสะดวกสบาย

รูปภาพ เหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการออกแบบการก่อสร้างสถานที่สาธารณะที่เอื้ออำนวยต่อการเคลื่อนไหวของผู้สูงอายุ

ตลอดจนเป็นที่เคารพนับถือของผู้ที่อ่อนวัยกว่า สมองตอบต่อคำกล่าวของแม่ซีเทเรซ่าที่ว่า “ผู้คนที่ขาดคนเหลียวแล ไม่มีใครรู้จักและถูกลืม คือ ผู้ที่หิวโหยและยากจนยิ่งกว่าคนที่ขาดแคลนอาหารเสียอีก” อิบะโซเห็นการสร้างจิตสำนึกให้กับผู้สูงอายุว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และประสบการณ์ของเขามีบทบาทในการสร้างความเจริญให้กับประเทศชาติ

อิบะโซเป็นต้นแบบของการส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจเพื่อลดช่องว่างระหว่างวัยของประชากร โดยสามารถทำให้ลูกหลานและผู้คนในสังคมยอมรับว่าคนชราคือคนที่มีสิทธิเสรีที่จะเลือกวิถีชีวิตของตนเอง และเขาเหล่านี้ยังทำประโยชน์ให้กับสังคมได้ มิใช่ภาระของบ้านเมือง หากทำได้สำเร็จก็จะช่วยลดภาระของรัฐลงได้ในระยะยาวในด้านค่าใช้จ่ายที่ต้องรักษาพยาบาลผู้สูงอายุ

เพื่อสร้างอิบะโซให้คนชราทุกผู้ทุกนามสามารถเคลื่อนไหวได้อย่างปลอดภัยและสะดวกสบายโดยไม่ก่อให้เกิดภาระกับคนรอบข้าง รัฐบาลญี่ปุ่นจึงได้ออกกฎหมายควบคุมการก่อสร้างอาคารและพื้นที่สาธารณะให้ผู้สูงอายุเคลื่อนไหวได้เองโดยไม่เป็นภาระต่อผู้อื่น ทั้งนี้ได้เริ่มร่างระเบียบการออกแบบก่อสร้างพื้นที่สาธารณะในระดับท้องถิ่นในปี 1970 ต่อมาจึงได้รวบรวมร่างระเบียบการออกแบบระดับประเทศในปี 1980 พร้อมกันนี้รัฐบาลก็เริ่มให้ร่างระเบียบการออกแบบที่อยู่อาศัยในครัวเรือน

กฎหมายการควบคุมการก่อสร้างอาคารในประเทศไทย

ในปี 1994 รัฐสภาผ่านกฎหมายควบคุมการก่อสร้างอาคารสถานที่ที่เหมาะสมกับทุกคน (Accessible Building Law) ได้สำเร็จ เบื้องต้นได้ใช้บังคับเฉพาะ

กับอาคารสร้างใหม่ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยมากกว่า 2000 ตารางเมตรขึ้นไปเท่านั้น ยกเว้นโรงเรียน ต่อมาในปี 2000 รัฐสภาได้ผ่านกฎหมายควบคุมการก่อสร้างระบบขนส่งมวลชน (Accessible Transportation Law) เพื่อใช้ควบคุมการก่อสร้างสถานีสขนส่งมวลชนที่มีผู้โดยสารมากกว่า 5,000 คนต่อวัน ในปี 2002 ได้แก้ไขเพิ่มเติมกฎหมายว่าด้วยการก่อสร้างอาคารสำนักงานให้บังคับใช้กับโรงเรียนและสถานที่ราชการ และในปี 2006 ได้ออกกฎหมายควบคุมการก่อสร้างโรงแรมและสถานที่มหรสพทุกแห่งให้รองรับผู้มาเยือนที่สูงอายุตลอดจนผู้ใช้ล้อเลื่อนทุกชนิด การออกกฎหมายเหล่านี้ได้รับแรงผลักดันจากสถิติการเพิ่มจำนวนของประชากรผู้สูงวัยนั่นเอง

รัฐบาลให้แรงจูงใจต่อผู้ประกอบการด้วยการลดภาษีเงินได้ รวมทั้งสนับสนุนค่าใช้จ่ายในการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนทั่วไปรับรู้ว่าสถานที่เหล่านี้เหมาะสมและพร้อมที่จะรองรับผู้สูงวัย ผลพลอยได้จากกฎหมายควบคุมการก่อสร้างดังกล่าวนี้ ทำให้สถานที่สาธารณะต่างๆมีผู้คนมาใช้บริการเพิ่มมากขึ้น คาดว่าอาคารและสถานที่สาธารณะอีกครึ่งหนึ่งของสิ่งก่อสร้างเดิมที่สร้างมาก่อนการมีกฎหมายควบคุมก็จะมีการปรับแต่งให้สามารถรองรับผู้สูงอายุได้เช่นกัน สถานที่ประกอบธุรกิจทุกแห่งต่างเพิ่มสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับผู้สูงอายุ เช่น มีการติดตั้งบันไดเลื่อนในทุกสถานที่ กระเป๋ามีล้อเลื่อนกลายเป็นสินค้าขายดีเนื่องจากสถานที่สาธารณะทุกแห่งต่างมีทางลาดให้ลากกระเป๋าล้อเลื่อนได้

ส่วนกฎหมายควบคุมการก่อสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยนั้นเริ่มร่างแนวทางปฏิบัติในปี 1987 แต่เมื่อเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่ที่มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองโกเบในปี 1995 จึงเกิดแรงผลักดันให้รัฐบาลออกกฎหมายตรวจสอบการก่อสร้างบ้านเรือนและ

รูปภาพ เหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงการออกแบบการก่อสร้างสถานที่สาธารณะที่เอื้ออำนวยต่อการเคลื่อนไหวของผู้สูงอายุ

ที่อยู่อาศัยในปีเดียวกันนี้ ทั้งนี้กระทรวงการก่อสร้าง ได้ออกข้อบังคับเพิ่มเติมอีกว่าหมู่บ้านจัดสรรที่สร้างไว้ 18 ล้านครัวเรือนก่อนปี 1995 จะต้องปรับปรุงให้เป็น บ้านที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ได้ แต่การปรับปรุงเกิดได้อย่าง เชื่องช้าเนื่องจากขาดแรงจูงใจเป็นค่าตอบแทนเรื่องลด ภาษีเงินได้ ส่วนบ้านจัดสรรที่สร้างใหม่ทุกโครงการนั้น ล้วนอยู่ภายใต้การควบคุมของกฎกระทรวงนี้แล้ว

ประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวต่อไป คือ เรื่องตลาด ของสินค้าอุปโภคและบริโภค หากพิจารณาถึงประชากร ผู้บริโภคที่เป็นผู้สูงวัยแล้ว ย่อมจะเห็นแนวโน้มได้ว่า น่าจะเป็นช่องทางการตลาดที่โดดเด่นที่สุด ผู้ผลิตสินค้า ในประเทศญี่ปุ่นจึงไม่รีรอที่จะออกแบบและผลิตสินค้าที่ เพิ่มความสะดวกสบายในการบริโภคให้กับผู้สูงวัยด้วย ปรัชญาของ Universal Design ไม่ว่าสินค้านั้นจะ เป็นของใช้ประจำวันหรืออาหารการกินสำหรับคนสูงวัย ตลาดนี้ย่อมมีแต่จะขยายตัวมากขึ้น จึงนับได้ว่าเป็น ธุรกิจที่น่าลงทุนมากที่สุด

unasu

ญี่ปุ่นเป็นชาติแรกที่ทำให้ความสำคัญกับชีวิตความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุ จนหลายๆประเทศต่างเจริญรอยตาม ประเทศไทยกำลังจะเข้าสู่ยุค Ageing Society แล้วเช่นกัน นอกเหนือจากการออกกฎหมายควบคุม การก่อสร้างอย่างที่เกิดขึ้นในญี่ปุ่นแล้ว ยังต้องช่วย กันปลูกจิตสำนึกของคนสองกลุ่ม กล่าวคือ กลุ่มผู้สูง อายุและกลุ่มผู้ยังไม่สูงอายุซึ่งวันหนึ่งย่อมต้องแก่เฒ่า ลง ทั้งนี้เพื่อการเตรียมพร้อมสำหรับวันข้างหน้า และ ทุกคนในสังคมควรตระหนักว่าการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้สูงวัยนั้นเป็นภาระที่ไม่หนักเท่ากับการปล่อยให้ผู้สูงวัยต้องมีชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยวไร้ ความหมาย แล้วรอรับสวัสดิการจากรัฐ ซึ่งต้องใช้ จ่ายงบประมาณจำนวนมหาศาลที่เป็นเงินภาษีของ ประชาชน การเตรียมการอำนวยความสะดวกและ ปลอดภัยแก่ผู้สูงวัยจึงมิใช่ภาระ แต่เป็นหน้าที่ของ ทุกคน เพราะอนาคตของชาติขึ้นอยู่กับารดูแลผู้สูง วัยในวันนี้